

Волошин І.В.Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України**ШЕВЧЕНКОЗНАВЧА СПАДЩИНА МИКОЛИ ТКАЧЕНКА**

У статті зроблено аналіз шевченкознавчої спадщини Миколи Михайловича Ткаченка, який належав до Київської школи Михайла Грушевського. Саме причетність до школи М. Грушевського призвела до трагічних наслідків у житті М.М. Ткаченка: переслідування, невизнання, поневіряння й забуття. Історик М.М. Ткаченко займатися шевченкознавством був змушений через низку обставин, пов'язаних із суспільно-політичними процесами, які відбувалися у Радянському Союзі. Він залишив по собі більше 20 студій, присвячених життю та діяльності Т.Г. Шевченка. Це наукові статті, монографії, рецензії, упорядковані твори. Цікавою для дослідників є кандидатська дисертація М. Ткаченка «Історично-географічні відомості про місця перебування Т.Г. Шевченка на Україні». Дослідник використав усю наявну тоді літературу і джерела, а також опрацював матеріали низки архівів, що дало йому можливість визначити місця перебування Тараса Шевченка на Україні та ширше охарактеризувати минуле цих поселень. Загалом, за підрахунками М. Ткаченка, Т. Шевченко побував приблизно у 100 містах і селах України, але й ця кількість, на його думку, не охоплює реальну цифру поселень, у яких перебував Кобзар. Також досліднику вдалося встановити маршрути подорожей поета по Україні, що було одним із найбільш складних і дискусійних питань у його біографії. Наступним вагомим внеском у шевченкознавство М. Ткаченка є «Літопис життя і творчості Т.Г. Шевченка». Праця є детальною, підтвердженою документальними матеріалами хронікою життєвого шляху Великого Кобзаря. Встановлено, що у подальших шевченкознавчих студіях М. Ткаченко розширював відомості про життя та творчість Т. Шевченка. Він доходив висновку, що великий вплив на поета мав Київ, що відображено у його творчості. З'ясовано, що дослідник приділив увагу революційним поглядам Т. Шевченка, зокрема його зв'язкам із польськими та російськими революціонерами. Отже, дослідження М.М. Ткаченка у шевченкознавчій проблематиці зробили помітний внесок до наукової скарбниці України.

Ключові слова: Микола Михайлович Ткаченко, Тарас Шевченко, шевченкознавство, Академії наук УРСР, Київська історична школа М.С. Грушевського.

Постановка проблеми. Поміж чисельних дослідників, які зробили помітний внесок до наукової скарбниці України, чільне місце належить Миколі Михайловичу Ткаченку, одному із найталановитіших учнів Київської історичної школи М.С. Грушевського. Микола Ткаченко був високопрофесійним істориком, шевченкознавцем, археографом, історіографом, краєзнавцем, співробітником Всеукраїнської академії наук, представником української хвилі національного відродження 20-х років минулого століття. Був вченим із нелегкою долею, що наклала на нього радянська доба.

На жаль, ця постать, як і її багатогранна наукова спадщина, протягом довгого часу залишалася поза увагою дослідників. Найважливішою причиною цього є те, що радянська влада мала упереджене ставлення до істориків Київської школи М.С. Грушевського, до якої, як зазначалося, належав і М. Ткаченко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо досліджень, присвячених вченому, насам-

перед заслуговує на увагу стаття В. Масненка [6], у якій автор аналізує внесок Миколи Ткаченка у вітчизняне шевченкознавство. На жаль, вона охоплює лише деякі аспекти шевченкознавчої тематики науковця. Також варті уваги студії О. Юркової [11], М. Комарницького [1], Ю. Ніколенка [4], М. Усатенка [9], О. Федірко [10], у яких тією чи іншою мірою висвітлено життєвий і науковий шлях вченого.

Джерельною базою нашого дослідження є праці М.М. Ткаченка, насамперед його кандидатська дисертація [5].

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є аналіз шевченкознавчих студій Миколи Ткаченка, зокрема на прикладі його кандидатської дисертації «Історично-географічні відомості про місця перебування Т.Г. Шевченка на Україні».

Виклад основного матеріалу дослідження. Історик М.М. Ткаченко займатися шевченкознавством був змушений через низку обставин,

пов'язаних із суспільно-політичними процесами, які відбувалися у Радянському Союзі, але українська наука від цього лише виграла, адже отримала в одній особі професійного історика та шевченкознавця. Микола Ткаченко залишив по собі більше 20 студій, присвячених життю та діяльності Т.Г. Шевченка. Це наукові статті, монографії, рецензії, упорядковані твори. Перерахуємо декілька з них: «Шевченківські місця на Київщині» (1941 р.), «Тарас Шевченко проти войовничого германізму» (1942 р.), «Тарасова могила» (1950 р.), «До питання перебування Шевченка у Варшаві» (1958 р.), «Історія в творчості Т.Г. Шевченка» (1964 р.), «Кобзар і Грузія» (1964 р.), був одним із упорядників шеститомного «Повного зібрання творів Т.Г. Шевченка» (1963–64 рр.). Більшість відомих сьогодні статей вченого з'явилися вже після захисту дисертації, тому саме це дослідження стало підґрунтям для такої великої спадщини науковця.

Рукопис дисертації «Історично-географічні відомості про місця перебування Т.Г. Шевченка на Україні» [5] зберігається у фондах рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Праця містить 263 пронумеровані автором аркуші, хоча ми знайшли лише 254, за архівними ж нумераціями – 128 арк. Складається із передмови, 4-х розділів і «деяких підсумків і висновків». Використані джерела та література подаються всередині розділів. Роботу над кандидатською було розпочато у середині 1930-х років, підготовлено у 1938–1940 рр. за завданням Інституту української літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР, але для її захисту досліднику не вистачило часу – почалася Друга світова війна, і Микола Михайлович (перебуваючи на посаді старшого наукового співробітника Інституту української літератури) разом із багатьма вченими був евакуйований до Харкова, а згодом до Уфи [11, с. 257]. У столиці Башкирії вчений став науковим співробітником об'єднаного Інституту історії та археології й у 1942 р. захистив кандидатську дисертацію, про що свідчить палітурка дисертації.

Розглянемо детальніше кожну складову частину роботи. З «Передмови» дізнаємося про історію написання роботи, про затверджений план, який полягав у тому, щоб «дати весь матеріал по окремим поселенням в хронологічному порядку, в залежності від часу перебування в них Шевченка, на початку нарису про кожне поселення необхідно подати короткі історично-географічні відомості і поширивши їх до першої половини ХІХ ст., най докладніше треба подати

ці відомості про перебування Шевченка в даному поселенні, в кінці нарису про поселення подається бібліографія» [5, арк. 1]. Якщо таких відомостей було мало, то автор об'єднував декілька населених пунктів в один і їх характеризував. Також у роботі подаються й ті населені пункти, про які нема прямих доказів щодо перебування там Т. Шевченка. М.М. Ткаченко зауважував, що список міст і сіл не був повним, бо «ми не знаємо частини поселень, в яких був Шевченко за дитячих років на Україні, під час подорожі 1843 р., 1845–1847 рр.» [5, арк. 1]. Дослідник використав всю наявну тоді літературу і джерела, а також опрацював матеріали архівів, таких як: Архів давніх актів у Києві, Київський обласний історичний архів, Полтавський історичний архів, Рукописний відділ Інституту української літератури АН УРСР. Така кропітка робота дозволила авторові ширше охарактеризувати минуле поселень, де перебував Шевченко.

У дисертації науковець критично аналізує попередні дослідження М. Чалого, О. Кониського, О. Багрія, вказує на деякі недостовірні свідчення про життєвий шлях Кобзаря. Так, М. Ткаченко зазначає, що Т. Шевченко не був у Варшаві, а в 1844 р. не був він і в Україні, бо листування свідчить, що у цей час він перебував у Петербурзі.

Вивчення джерельної бази висунуло перед вченим низку нових запитань, наприклад, про вплив селянських повстань 1855 р. на Київщині на творчість Кобзаря.

М. Ткаченко традиційно називає Т. Шевченка революціонером-демократом [5, арк. 233], як це й робилося у радянській літературі, тому визначення В. Масненком його як «типового представника “радянського академічного” шевченкознавства», на нашу думку, досить вдале [3].

Перший розділ дисертації «Вступні зауваження. Звенигородщина» [5, арк. 2–24] присвячений малій батьківщині Кобзаря. Тут ідеться про історію краю з найдавніших часів, природу, географію, а також про вплив природно-кліматичних умов на творчість Т. Шевченка. У цьому ж розділі дізнаємося про історію таких населених пунктів і перебування в них поета, як Моринці, Шевченкове (Кирилівка), Кіровоград (Єлисаветград), Лебедин, Умань, Лисянка, Стеблів, Тарасівка, Богуслав, Зелена Діброва, Звенигородка, Вільшана [5, арк. 6–24].

У другому розділі «Подорож 1843 р.» автор зазначає, що Т. Шевченко вже не кріпак, а вільна людина. Розділ розповідає про перебування Кобзаря у таких містах і селах, як Качанівка,

Сокиринці, Дегтярі, Київ, Межигір'я, Увіжище, Мосівка, Березова Рудка, Линовиця, Яготин, Лубни, Ісківці, Хортиця, Чигирин, Суботів, Мошни, Березань, Пирятин, Батурич [5, арк. 27–61].

Третій розділ дисертації присвячений «Подорожам 1845, 1846 і 1847 рр.» в Україну [5, арк. 62–107]. Окрім вже звичних вступних зауваг [5, арк. 62–67], автор подає історію і матеріали про перебування Т. Шевченка у таких населених пунктах, як Глухів, Мар'їнське, Тараща, Поток, Бровари, Гоголів, Прилуки, Ромни, Веселий Подол, Переяслав, Миргород, Решетилівка, Полтава, В'юнище, Андруші, Трахтемирів, Монастирище, Ніжин, Чернігів, Седнев, Перепят, Козелець, Марківці, Кам'янець-Подільський, Почаїв, Кременець, Корець, Вербки, Борзна, Мотронівка, Миколаїв, Кинь-Горе, Бігач [5, арк. 68 – зв.107].

У розділі четвертому й останньому дізнаємося про «Подорож 1859 р.» і перебування Т. Шевченка у Лихвині, Козинцях, Прохорівці, Пекарях, Межирічі, Городищі, Мліїві, Корсуні, Черкасах, Гирявці, Каневі [5, арк. 110 – зв. 123].

У «Деяких підсумках та висновках» [5, арк. 124–127] М.М. Ткаченко робить загальний підсумок дисертації: «Ми подали матеріали про 75 поселень, про які зібрали докладні відомості, але відомо і ряд поселень, про які є короткі згадки» [5, арк. 124]. Далі автор описує ці поселення, яких набирається близько 20. Загалом, за підрахунками М. Ткаченка, Т. Шевченко побував приблизно у 100 містах і селах України, але, і ця кількість, на думку автора, не охоплює реальну цифру поселень, у яких перебував Кобзар [5, арк. 124].

Автор підкреслює, що під час своїх подорожей Україною Тарас Шевченко надзвичайно добре вивчав життя її населення, знайомився з історичними пам'ятками країни, що мало чималий вплив на творчість поета. Саме ці подорожі та ті, що були в дитинстві поета, плюс знання багатьох історичних легенд і вплинули на творчість Кобзаря та сприяли росту інтересу до історії рідного краю [5, арк. 124 – зв. 124], адже Т. Шевченко у своїх творах подає багато цікавої історичної інформації. Аналізуючи творчість поета, М. Ткаченко відзначає також любов Т. Шевченка до природи [5, арк. зв. 126].

Характеризуючи матеріали, треба зазначити, що вони мають важливе значення для висвітлення низки даних із біографії поета. Так, вивчаючи їх, М. Ткаченко дав можливість встановити маршрути подорожей поета по Україні, що було одним із найскладніших і дискусійних питань у його біографії. «Нові схеми подорожей Т. Шев-

ченка по Україні, ще тепер подається нами на підставі докладної проробки історико-географічного матеріалу, дає можливість ясніше уявити перебування поета на Україні. Вона вносить ряд коректив і доповнень до попередніх схем подорожей» [5, арк. зв. 126]. Але треба зазначити, що деякі питання дотепер залишаються не з'ясованими за відсутністю відповідних джерел.

Автор зазначає, що дисертаційні матеріали висувують низку нових питань і тем для дальшого вивчення життя і творчості великого українського поета, незважаючи на чималу кількість статей, розвідок, заміток. Для цього потрібна робота не тільки літературознавця, а й історика, етнографа, мовознавця, мистецтвознавця, географа, тобто великого колективу знавців різних галузей гуманітарних наук, щоб всебічно висвітлити життя і творчість геніального поета українського народу, борця за його визволення [5, арк. 127].

Ще одним із найбільших внесків у шевченкознавство М. Ткаченка є «Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка» [7]. Праця є детальною, підтвердженою документальними матеріалами хронікою життєвого шляху Великого Кобзаря. Видання містить 16 розділів, у багатьох із яких мітяться згадки про стан здоров'я поета, його захоплення, дружні стосунки, стосунки із жінками та пропозиції щодо одруження тощо. Відомо, що ця праця, одразу ж після видання, за три місяці дуже швидко розійшлася [2, арк. 10–10 зв.]. Також з'явилися пропозиції щодо видання її російською мовою. На придбання «Літопису» були отримані запити-прохання з Чехословаччини, Білорусі, Грузії, Ленінграду, Москви. Ми не будемо вдаватися до аналізу цієї праці, оскільки це у своїй статті досить вдало зробив Віталій Масненко [3].

У подальших шевченкознавчих студіях М. Ткаченко розширював відомості про життя та творчість Т. Шевченка. З'явилася низка статей, присвячених вузьким питанням біографії поета, серед них «Т.Г. Шевченко в Києві», «Шевченкові місця на Україні», «Шевченко в Москві [у 1844 та 1858 рр.]», «До питання про перебування Шевченка у Варшаві», «Неизвестное письмо Т.Г. Шевченко к С.Т. Аксакову, 1858 г.», «Шевченко і Сераковський».

Так, цікаве поєднання фахових здібностей історика та літературознавця спостерігаємо у статті М. Ткаченка «Київ у творчості Шевченка» [6]. Автор намагається детально простежити увесь життєвий і творчий шлях Кобзаря, зафіксувати усі рази перебування поета в Києві, відображення цього у його творчості. За словами М. М. Ткаченка, Т. Г. Шевченко був у Києві кілька разів.

Це місто справило на нього яскраве враження, про що свідчить цитата з повісті «Близнець». Говорить автор статті і про певні труднощі, які полягають у повній реконструкції перебування Кобзаря у столиці. М. Ткаченко робить припущення, що вперше Т. Шевченко був у Києві разом із батьками [6, с. 197], тобто ще зовсім маленьким. Більш достовірними є дані відвідин столиці поетом під час подорожей поміщика Енгельгарда по Україні у 1828–1829 рр.

Про перебування Кобзаря у столиці свідчать не лише згадки у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», а і спомини А. Чужбинського, М. Костомарова. Автор розповідає про місця, які відвідав поет, де жив, із ким спілкувався, взагалі що робив. Відзначає М. Ткаченко і те, що Київ дуже вразив Т. Шевченка своєю природною, географічною, історичною, архітектурною красою [6, с. 198]. Далі автор дає коротку характеристику населеного пункту: соціально-економічну, будівничу, історичну. Йдеться і про людей, з якими познайомився і товаришував Кобзар, зокрема М. Максимовича. Щодо творів, у яких відображено зв'язки Т. Шевченка з Києвом, то М. Ткаченко називає такі: «Близнець», «Варнак», «Наймичка», «Прогулка с удовольствием и не без морали», «Сон» («У всякого своя доля»), «Чернець», «Юродивий» та ін.

Звертає увагу автор статті й на те, що завдяки красі Києва Т. Шевченко написав багато своїх картин. Особливо виділяє М. Ткаченко участь Кобзаря у Кирило-Мефодіївському братстві. Загалом Київ у житті та творчості Тараса Шевченка займає вагомe місце, про що свідчить його громадсько-політична діяльність і багата творчість.

У 1957 р. «Вісник Академії наук УРСР» публікує статтю Миколи Ткаченка «Шевченко і Сераковський» [8], яка дозволяє говорити про певну революційність у радянському шевченкознавстві. Вже на її початку автор зазначає, що, чим глибше і всебічніше ми вивчаємо життя і творчість Т. Шевченка, тим більше виникає нових питань, які потребують відповідних досліджень, критичного перегляду попередніх праць, висвітлення по-новому окремих сторінок біографії великого Кобзаря [8, с. 20]. Одним із таких питань, на думку М. Ткаченка, є висвітлення дружніх зв'язків Т. Шевченка з польськими революціонерами, зокрема із Сігізмундом Сераковським, адже у «буржуазному шевченкознавстві по цьому питанню було багато наплутано, були перекручені факти» [8, с. 20].

Автор доволі критично підходить до попередніх досліджень із цього питання. Так, переку-

ченими він вважає дані, які подаються Д. Косариком («Життя і діяльність Т. Шевченка» 1955 р.), М. Чалим («Жизнь и произведения Тараса Шевченка», 1882) та ін. дослідниками. М. Ткаченко заперечує інформацію М. Чалого про час перебування Т. Шевченка в Оренбурзі, а отже, і знайомства його із С. Сераковським [8, с. 20–21]. Окрім цього, М. Чалий неточно надрукував лист С. Сераковського до Т. Шевченка, де пропущенні окремі речення оригіналу, та й взагалі він є змонтованим із 2-х листів С. Сераковського до Т. Шевченка. Далі М. Ткаченко задля повного з'ясування ситуації подає тексти обох згаданих листів С. Сераковського до Т. Шевченка [8, с. 22]. Ці та інші наведенні автором статті листи українського та польського в'язнів свідчать про їх велику дружбу. Так, Т. Шевченко польського друга називає «Мой милый, мой добрый Zygmund!» [8, с. 21], поет і в листах до інших товаришів піклується, запитує про С. Сераковського. Поляк називає українця «Батьком» [8, с. 21–22]. М. Ткаченко зосереджує увагу на тому, що саме завдяки сприянню С. Сераковського та інших товаришів Т. Шевченку було дозволено відвідувати Петербург [8, с. 23]. Окрім цього, автор проливає світло і на взаємини Кобзаря з М. Чернишевським. На завершення М. Ткаченко все ж зазначає, що «ми не маємо вичерпних відомостей про дружні зв'язки Т. Шевченка з С. Сераковським, але те, що знаємо свідчить про зміцнення цих зв'язків після повернення українського поета з заслання. У 1858–1860 рр. Чернишевський, Шевченко, Сераковський виступають проти царизму, ведучи боротьбу за звільнення народних мас з-під гніту кріпосництва» [8, с. 25]. Саме цією останньою фразою, на нашу думку, М. Ткаченко вкотре показав свій професіоналізм, засвідчивши невичерпність дослідження та поле діяльності для послідовників.

Таку ж ґрунтовну роботу провів М. Ткаченко й щодо літературної спадщини великого Кобзаря у праці «Т. Шевченко у чехів та словаків», «История в творчестве Т.Г. Шевченко», «Кобзар і Грузія», «Літопис літературної спадщини Т.Г. Шевченка». Аналіз цих праць Миколи Ткаченка і стане завданням наших наступних студій із запропонованої тематики.

Висновки. Отже, дослідження М. Ткаченка у шевченкознавчій проблематиці заслуговують на окрему увагу науковців. Вчений виконав велику плідну роботу у цій галузі, яка перетворилася у низку праць, частина яких і досі лишається унікальною (зокрема «Літопис життя і творчості Т.Г. Шевченка», «Історико-географічні відомості

про місця перебування Т.Г. Шевченка на Україні», «Шевченко і Сераковський» та ін.).

Зазначимо, що його «Історико-географічні відомості про місця перебування Т.Г. Шевченка на Україні» мають цінність для різних галузей науки,

зокрема історичної та літературознавчої. Сподіваємося, що у близькому майбутньому кандидатська дисертація М.М. Ткаченка буде опублікована і становитиме серйозну конкуренцію низці сучасних шевченкознавчих пошуків.

Список літератури:

1. Комарницький М. Пам'яті нашого друга. *Уманська зоря*. 1965. 17 листопада. С. 4.
2. Листи М.М. Ткаченка нестановленим особам. 18.06.1961–23.08.1965. *Центральний державний архів-музей літератури та мистецтв України*. Ф. 256. Спр. 40. 10 арк.
3. Масненко В.В. Микола Ткаченко як дослідник життя і творчості Тараса Шевченка. *Тарас Шевченко і народна культура*: Зб. праць міжнар. 35-ї наук. конференції : у 2 кн. Черкаси : Брама-Україна, 2004. Кн. 2. С. 323–337.
4. Ніколенко Ю. М.М. Ткаченко – дослідник історії козацтва. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2005. Вип. 14. С. 371–374.
5. Ткаченко М. Історико-географічні відомості про місця перебування Т.Г. Шевченка на Україні: Кандидатська дисертація. Уфа, 1942. *Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського*. Ф. 113. № 8. 254 с.
6. Ткаченко М. Київ у творчості Шевченка. *Українська література*. 1942. № 5–6. С. 197–211.
7. Ткаченко М. Літопис життя і творчості Т.Г. Шевченка. Київ, 1961. 328 с.
8. Ткаченко М.М. Шевченко і Сераковський. *Вісник Академії наук УРСР*. 1957. № 3. С. 20–25.
9. Усатенко М. Дослідник історії і літератури: До 80-річчя з дня народження М.М. Ткаченка. *Колос*. 1973. 4 січня. С. 4.; Його ж. Літописець рідного краю. *Черкаська правда*. 1973. 22 березня. С. 3.
10. Федірко О.А. Микола Михайлович Ткаченко. *Зневажає Кліо*. Київ, 2005. С. 467–480.
11. Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). Київ, 1999. 433 с.

Voloshyn I.V. SHEVCHENKO STUDIES HERITAGE OF MYKOLA TKACHENKO

The article analyzes the Shevchenko studies heritage of Mykola Mykhailovych Tkachenko, who belonged to the Kyiv historical school of Mykhailo Hrushevsky. It was his involvement in M. Hrushevsky's school that led to tragic consequences in the life of M.M. Tkachenko: persecution, non-recognition, wandering and, in general, oblivion. The historian M.M. Tkachenko was forced to be engaged in Shevchenko studies due to a number of circumstances related to the socio-political processes that took place in the Soviet Union. He left behind more than 20 studies on the life and work of Taras Shevchenko. These are scientific articles, monographs, reviews, organized works. M. Tkachenko's candidate's dissertation "Historical and geographical information about the whereabouts of Taras Shevchenko in Ukraine" is interesting for researchers. The researcher used all the available literature and sources, as well as processed materials from a number of archives, which gave him the opportunity to determine the whereabouts of Taras Shevchenko in Ukraine and more broadly describe the past of these settlements. In general, according to M. Tkachenko, T. Shevchenko visited about 100 towns and villages of Ukraine, but this number, in his opinion, does not cover the real number of settlements in which Kobzar was. The researcher also managed to establish the routes of the poet's travels in Ukraine, which was one of the most difficult and controversial issues in his biography. The next important contribution of M. Tkachenko to the Shevchenko studies is the "Chronicle of the life and work of Taras Shevchenko". The work is a detailed, documented chronicle of the life of the Great Kobzar. It has been established that in subsequent Shevchenko studies M. Tkachenko expanded information about the life and work of Taras Shevchenko. He concludes that Kyiv had a great influence on the poet, which was reflected in his work. It has been found that the researcher paid attention to revolutionary views of Taras Shevchenko, in particular his connections with Polish and Russian revolutionaries. Thus, M.M. Tkachenko's research in Shevchenko studies has made a significant contribution to the scientific treasury of Ukraine.

Key words: Mykola Mykhailovych Tkachenko, Taras Shevchenko, Shevchenko studies, Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Kyiv historical school of M.S. Hrushevsky.